

Alapelvek a görögkatolikus templomok tervezéséhez

2018. február

Előzetes megjegyzések

Az új görögkatolikus templomok tervezése során mind a közösségnek, mind megbízott tervezőnek törekednie kell arra, hogy a bizánci teológiának és művészetnek a templomépítészeti gyakorlatban kikristályosodott tanításait és hagyományait megismerje, és mint a liturgiának leginkább megfelelő formát, a lehetőségekhez mérten alkalmazza is.

Görögkatolikus egyházunkban a szakrális építészet újjáéledőben van, és szeretné elkerülni azokat a különleges kortárs formákat, amelyek nem értelmezhetőek a liturgia építészeti kereteiként. Azt szeretnénk, hogy indokolatlanul ne térjen el attól az építészeti vonaltól, amely egy *hagyományrendszer* része, és a teológiai felfogással, a liturgiával, és az ikonfestészettel együtt, egységes egészet képez, hanem szerves módon folytassa azt.

A hagyományos bizánci térkialakítás szempontjaiban a templom téregységeinek rendszere-funkciója tükröződik. Viszont a részletek, a kivitelezés módja, a sokféle lehetőség már inkább megbeszélést, megfontolást igényel. A bizánci és posztbizánci művészeti műhelyek mindegyikének értéke az, hogy mindenhol *a helyi sajátosságok közepette megvalósított kánonok* segítségével belülről megértve és megszeretve tette-teszi életévé a bizánci tradíciót.

A magyar görögkatolikus templomépítészetnek a 15. századig visszavezethető hagyománya van, amelyet a fennmaradt templomépületek igazolnak.

A magyarországi (és a Kárpátok mentén élő) hagyomány hangsúlyosan *ragaszkodik a bizánci tradícióhoz*, eleget tesz a bizánci rítus térszervezési feladatainak, *ugyanakkor azt a közép-európai látásmódnak és a helyi gyakorlatnak megfelelően fogalmazza meg.*

A görögkatolikus templom jellemzői

Az ember alapvetően a teremtett világon, a kozmoszon, és a történelmen keresztül tapasztalja meg Isten valóságát, ezért a templomépület megformálásában kettős szimbólumrendszer érvényesül: kozmikus és üdvtörténeti. A szimbolikus rendszerek horizontális és vertikális irányban egyaránt kifejezésre jutnak.

A 15. századtól a 18. századig csak a faépítészet lehetőségeire alkalmazhatták a kánoni formákat: zömmel hosszanti (kezdetben K-Ny-i) tengelyre felfűzött 3 központos tér (szentély-hajó-előcsarnok). Magyarországon a 17-18. század fordulójától épülnek az első görögkatolikus kőtemplomok (tégla). Néhány rotunda (körtemplom), a többi zömmel az athoszi eredetű, moldvai közvetítésű kléroszokkal bővített, tagolt hosszanti alaprajz változataiból kiinduló formát mutat (nyugati toronypár csak a jelentősebb templomoknál van). Bár a 18. századtól a kőtemplom-építészet felépítményében hangsúlyosan barokk jegyeket mutat, a belső térben itt válik lehetővé több helyen a széles szőlea megépítése két oldalán az egymással szembenéző kántorszékkal, a hajóban a déli oldalon a püspöki trónnal (és a ma nem funkcionáló szószékkal). A kőtemplomok tömegképzésére, boltozására, tagozataira stb. az általános magyarországi (barokk) templomépítészet hat. Ez a jelenség a hazai ortodox nemzetiségek korabeli templomépítészetére is vonatkozik. A 19. század történeti szemlélete tovább folytatta a klasszicizáló-barokkot, a századfordulótól kezdve megjelennek a historizmustól ihletett, bizantinizáló formák is, de a 20. és a 21. század már nem historizáló szemlélettel gondolkodik.

A templom fontos liturgikus helyeit építészetiileg ki kell jelölni, és egymástól elválasztani, az alábbiak szerint:

Előcsarnok: A templom előcsarnoka az átmenet a világi és a szent hely között. Lelki szempontból a bűnbánat, és a megtisztulás helye.

Hajó: a templomhajó centrális tér, a liturgia tényleges végzésének helye. A diakónus és a pap a néppel együtt itt végzi a liturgia könyörgéseit, olvassa az evangéliumot és hirdeti azt. Spirituálisan a megvilágosodás helye.

Szentély: A szentély, amely a tömegalakítás szempontjából látszólag kevésbé jelentős, belül az ikonosztázion takarja el. Szellemileg és eszmeileg vezeti a hajót, és elsősorban eszkatológikus jelentése van: az Isten eljövendő Országát jelenti.

A görögkatolikus templom szerkezete

1. Előcsarnok: a bűnbánóknak, a beavatásra váróknak fönntartott hely, egyben a beavató szentség, a keresztelés helye is, ezért ide javasolt tervezni a keresztelő medencét (ha készül) és a gyóntatás helyét. A hajó és az előcsarnok között lent nyílásokkal áttört osztófal lehet.

a) A *keresztelő medence* tehát – amennyiben itt kap helyet – egy önálló liturgikus tér közepén áll, formájával, méreteivel és körüljárhatóságával is kifejezi a keresztség fontosságát, kapcsolódását a liturgiában megnyilvánuló misztériumhoz. Különbőféle építészeti megoldások képzelhetők el, de a templomépületen belül hagyományosan az előcsarnokhoz kapcsolódik. Az előcsarnok ajtaját ebben az esetben úgy kell elkészíteni, hogy teljesen kinyitható legyen: a Hitvallásig is bekapcsolódhasson az ünneplő közösség a keresztelés szertartásába, hiszen utána a hajóban történő folytatásában már egyis részt vehet mindenki.

b) Ha *gyóntató helyiség* készül, azt is érdemes úgy alakítani, hogy innen nyíljon. Ez kápolna-jellegű, önálló liturgikus tér, ahol ülve is el lehet beszélgetni. Mérete lehetőleg legyen alkalmas arra, hogy a bűnbánat gesztusát (leborulást) nyugodtan el lehessen végezni benne. (Ráccsal elválasztott gyóntatószék kerülendő.)

2. Hajó: a hívek közösségi tere, az igehirdetés helye, fontos liturgikus mozgások színtere. A templomtérbe mozgatható, könnyűszerkezetű, alacsony háttámlájú székeket, kis padokat szabad csak tervezni, amelyek lehetővé teszik a liturgikus mozgásokat. A templomhajóban kapnak helyet a körmenet tárgyai: a kereszt és a körmeneti képek, zászlók is. A fényt beeresztő ablakokat úgy kell kialakítani, hogy azok a liturgiára irányuló figyelmet segítsék. A természetes fény csak felülről érkezhet a térbe, mintegy jelezve a megvilágosodás forrásának is az irányát. Kerülendő az alacsonyra helyezett ablak, különösen a külső térrel való vizuális kapcsolat. Az ablakok elhelyezése során arra is figyelni kell, hogy az azok által tagolt falfelületek alkalmasak legyenek a bizánci ikonográfiai program megvalósítására.

a) *Klérosz:* Kántor és az énekesek helye, melyet lehetőleg a szóleához közel, elől kell kialakítani. (A klérosz lehet építészetiileg is megformált tér, de lehet építészetiileg a hajóban nem elkülönített terület, melyet az énekesek állványa jelez.) Hangosítás tervezésekor a kántor mikrofonja a kléroszon vagy annak közelében helyezendő el.

b) *Püspöki trón:* Amennyiben a templomhajó mérete megengedi, lehetőség szerint ki kell alakítani a püspöki trónt.

3. Szentély: a liturgia központi részének, a legszentebb áldozat bemutatásának a helye. Méretének meghatározásakor figyelembe kell venni, hogy az oltár előtt és körülötte elegendő hely legyen az előírt liturgikus mozgások számára (oltár előtti leborulás, körüljárás tömjénezés során stb.).

a) *Szólea:* külső szentély, az ikonosztázion előtt, a hajó szintjéhez képest jellemzően egy lépcsővel magasztott emelvény.

b) *Ambon:* a szóleából kialakítandó félkör alakú lépcső, az evangéliumolvasás, és az igehirdetés helye.

c) *Ikonosztázion:* a külső és a belső szentély határán emelkedő, meghatározott rendet mutató, ikonokkal fölément, rendszerint három ajtóval ellátott építmény, amely a mennyi és a földi, az isteni és az emberi szintek egymásba kapcsolódásának szempontjából értelmezhető gazdag szimbolikus tartalommal bír. Nem egyszerűen elválaszt, hanem megjelenít, összeköt és beavat. A közép-

kortól a rendkívül egyszerű templomi tér leghangsúlyosabb eleme a két-, háromsoros, később négy-soros ikonosztázion (kezdetben egyetlen, északi diakónusi ajtóval és királyi kapuval). Ma rendszerint szimmetrikus elrendezésű, középtengelyében kétszárnyú, ún. királyi ajtóval, amelytől jobbra és balra a főikonok után két egyszárnyú, ún. diakónusi kapu következik. Az egyszerű, félhomályos templombelsőben különleges módon érvényesültek, hatottak a mívesen elkészített ikonok, jelezve milyen fontosságuk volt a liturgikus életben. Az ikonosztázion a képsorok száma szerint, vagy magassága szerint sokféle lehet. Nem kötelező sem a négy ikonsoros, sem a mennyezetig érő ikonosztázion tervezése.

d) *Oltár*: a szentély közepén áll, valójában az egész templom spirituális középpontja, nagyon gazdag szimbolikus tartalommal, ugyanis egyszerre szimbolizálja magát Krisztust, az Ő trónját, az Ő sírját. Lehetőleg kocka alakú egyszerű építmény, ilyformán megidézhetheti az oltár ószövetségi előképeit is, utalva az üdvtörténet különböző dimenzióinak metszéspontjaira. Kőből és fából is építhető, de mindenképpen nemes anyagból.

e) *Magas trón*: az oltár mögött áll, gyakorlati funkciója mellett (a püspöknek fönntartott szék), a Krisztus visszatérésébe vetett szilárd hit jele is.

4. Protheszisz (előkészület helye): a szentély bal oldalán, lehetőleg elkülönítetten kialakított tér, amelyben az előkészületi asztal (oltár) áll, ez lehet hasáb formájú is. Itt zajlik a Szent Liturgia első, nem nyilvános, az adományokat előkészítő része, a proszkomidia. Üdvtörténetileg Krisztus „rejtett” életének is szimbolikus tere.

5. Diakonikon (sekrestye): a szentély jobb oldalán, a liturgiához használt szent edények, ruhák tárolására alkalmas tér.

A szentély berendezésénél olyan helyet is ki kell alakítani, ahol a tömjénezéshez szükséges eszközök veszély nélkül kezelhetők.

6. Vizesblokk: a tervezésnél figyelembe kell venni, hogy a templom közelében legyen vécé és mosdó, lehetőleg ne legyen azonban szerves kapcsolatban a templom épületével. Amennyiben mégis egybeépül, akkor külső megközelítést kell kialakítani. Kézmosásra alkalmas vízcsapot vagy a prothesziszhez közel, vagy a diakonikonban is ki kell kialakítani.

7. Torony vagy harangfal: A torony vagy harangfal az épülettel egybefüggő vagy attól elkülönülő módon épülhet. A templom tervezésekor harang elhelyezésével számolni kell.

8. Torony- kupolakereszt: A kupolára, toronysisakokra hármás vagy egyenlő szárú bizánci kereszt helyezendő (és nem kettős).

9. Altemplom: Altemplomot tanácsos tervezni, ami temetkezési helyként vagy közösségi teremként használható.

10. A templom berendezési tárgyai: a templom berendezési tárgyainál (világító testek, padok stb.) is ügyelni kell a szakrális díszítés egységére.

11. Templomkert, körmeneti tér: A templomot úgy kell tervezni, hogy az a hívekkel együtt körüljárható legyen.

További szempontok, szimbolikus megfontolások

A kozmikus szimbólumokat az épület szerkezete, formája tükrözi:

- *kozmosz-horizontális*: az előcsarnok és a hajó a földre, a szentély a mennyei szférákra utal.
- *kozmosz-vertikális*: az oldalfalak, az alsóbb részek a földre, a mennyezet, a boltozatok és

a kupola az égre utalnak.

Az üdvtörténet szimbólumrendszere a liturgián és a falakat díszítő képi renden keresztül válik igazán érzékelhetővé:

– *üdvtörténeti-horizontális*: az előcsarnok az előkészítés helye (keresztelés, bűnbánók), díszítésében az ószövetségi jelenetek dominálnak; a hajó Jézus nyilvános tetteire utal, az igehirdetés helye; a szentély a legbensőbb isteni titkokra való emlékezés helye (megtestesülés, föltámadás).

– *üdvtörténeti-vertikális*: Jézus élete, csodái a hajó oldalfalain kapnak helyet, míg a boltozatokon és a kupolában gyakran a mennyei, szellemi erők láthatók, vagy a mennybemenő, vagy a dicsőségesen visszatérő Krisztus kíséretében.

1. Keletelés: Mivel a liturgia szerint jelentése van az égtájak felé való fordulásnak, ezért is jó, ha a templom keletelve van. A földrajzi és az épített környezethez igazodva, helyileg kell döntenie róla, hogy ez hogyan oldható meg. Fontos ehhez az ősi hagyományhoz érdemes ragaszkodni.

2. Szám szimbolika

- *Három*: Szentháromság – istenség száma, élet jelképe stb.
- *Négy*: Négy égtáj, négy evangélista
- *Oktogonalitás*: Fontos eszkatológikus jelkép, az építészetén kívül a liturgiában is, a teremtés „nyolcadik” napját, az Isten eljövendő Országát jelenti. Az oktogonalitás megjelenhet a kupola vállvonalában, szentélyzáródásban, illetve oldalfalak kialakításában.
- *Tizenkettő*: Jézus tanítványai, Jákob fiai, mennyei Jeruzsálem kapui, stb

3. Kör: A kör ugyanígy Isten Országát jelképezi, így lefedésnél a fél-, negyedgömbös megoldások (kupolák), illetve alaprajzilag a köríves térszárak is hordoznak szimbolikus tartalmat.

4. Díszítés: A templom nélkülözhetetlen részét képezik a falképek, az ikonok mint a képi igehirdetés médiumai. Ezért a tervezés során tekintettel kell lennie a társművészetekre is, a festmények befogadására alkalmas falfelületeket hozva létre. Elvi cél a falfelület teljes fedése ikonokkal illetve díszítő festéssel.

Folyamatosan alakuló hagyománykincs

Elvárható, hogy a tervezett új templomoknál a görögkatolikus egyház hagyománya és sajátossága szerinti liturgikus kánon szigorú betartása mellett, a kortárs építészeti eszközökkel alkotandó épület a görögkatolikus egyház jellemző építészeti ikonjaként jelenjen meg.

Az évszázadok alatt minden vidéknek a közös alapelvek megtartásával saját építészeti gyakorlat alakult ki. Ez a gyakorlat mindig tükrözte a liturgikus teret építők és használók általános világlátását, és ha az változott, a hitgyakorlat új igényei szerint igazították a megoldásokon. A kortárs építészet bátran nyúl vissza a régi hagyományokhoz, ugyanakkor átértelmezi, újrafogalmazza ezeket, ez lehetséges a jelenkori görögkatolikus templomok esetében is, de mindig hűséggel az ősi hagyományokhoz, alázattal az Egyház előírásaihoz. Hiszen nyilvánvalóan az építészet *missziós eszköz* is.

(A Hajdúdorogi Egyházmegye Egyházművészeti és Templomépítési Bizottság által 2009-ben összeállított templomépítési alapelveknek 2018-ban a Debrecen-Tócsókert tervpályázathoz javított-kiegészített változata)